

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

stora episka berätterskan finns inte mer». Torpe och andra hävdar nu att den lyhörde uppfattar en stark vrede i den lagerlöfska texten. Går ironins nyanser en översättarens penna förbi, frågar sig Torpe. Birger Haglund tar upp den aspekten i en liten uppsats men är närmast benägen att avvisa den förklaringen. Han frågar sig om inte Marguerite Yourcenars nedvärdering av Lagerlöfs barndomsminnen som »rart småprat», där allt viktigt har uteslutits (i en DN-intervju 1985) – en förminskning, som Haglund förklarar, av rent delblancska mått – snarare bottnar i konkurrensavund! Yourcenar tog själv itu med ett stort minnesprojekt. Selma Lagerlöf läste hon som kollega och jämlike. Måhända rönt hon rentav påverkan. »Hennes avfärdande av och möjliga tacksamhetskuuld till Selma Lagerlöfs självbiografiska skrifter speglar deras komplicerade natur och inneboende kraft», resonerar Haglund.

I en stilistisk jämförelse mellan Lagerlöfs text i original och den avsevärt nedkortade franska översättningen av Jerusalem 1903 tar även Eva Salevid fasta på hur det muntliga anslaget hos Lagerlöf inte gjorts rättvisa. Hon påminner om ett brev som Selma Lagerlöf skrev till Sophie Elkan och där det heter: »Jag känner mig hopplös, då jag tänker på dig och på Heidenstam, ni skriva ändå som bildade människor, medan jag verkligen skriver som ett barn. Jag har mer historier att tala om än ni, det tar aldrig slut på dem, men det är så vådligt enkelt.» Här finner man ju faktiskt, konstaterar Eva Salevid, att Selma Lagerlöf bidrar till en mytbildning som ständigt har återkommit. För Sven Delblanc framstår Lagerlöf som den stora sagoberätterskan och därmed som en atavism.

Heidenstams brev till Lagerlöf har nyligen gjorts tillgängliga och jag har läst dem; de är artiga och respektfulla, men har föga av det överdåd och den debattlust som kännetecknar hans brev till Ellen Key kring sekelskiftet. När han tackar Selma för hennes »praktiga bok» i december 1901 rör det sig om förra delen av Jerusalem. Lustigt nog hade Selma Lagerlöf ett par år tidigare i förra delen av Karolinerna tyckt sig finna ett beroende av hennes egen stil. Hon säger detta till Sophie Elkan men konstaterar strax efteråt att hon »gudskelov fått Heidenstam ur tankarna»!

En bok av Selma Lagerlöf som Heidenstam visar sig ha läst med stort intresse är Löwensköldska ringen (1925). »I viss mån har du försökt dig i nya former och du har lyckats», konstaterar Heidenstam. »Vilket muntert berättarlynne!» Verner von Heidenstam återkommer i ett nytt brev till Selma Lagerlöfs stil. »Jag har ej kunnat motså att ännu en gång läsa igenom boken och se efter om du ändå ej på något ställe faller ur tonen», berättar han. »Det trovärdiga i berättandet, i formuleringarna av mening efter mening» tvingade läsaren att till sist rent av tro på spöket, förklarade Heidenstam som hos Lagerlöf fann ett sällsynt gehör för språkets ordställningar i dagligt tal. Han menade att Selma Lagerlöfs fabuleringslust nu firade en triumf och han gjorde denna reflexion: »Du måste vara en lycklig människa, annars skulle du inte vid dina år kunna skriva så.»

Åren hade gått och de båda Nobelpristagarna kunde lämna rivaliteten överbord och ge varandra generösa lovord. Kanske var det för övrigt Selma Lagerlöfs Mårbackaböcker som lockade Heidenstam att berätta sina egna minnen från Olshammar. När kastanjerna blommade skulle emellertid komma att publiceras posthumt. Här fann han ett stilläge som inte vållat litteraturforskarna samma bryderi som Lagerlöfs Mårbackasvit.

Ulf Wittrock

Bengt Jangfeldt: *Den Trettonde Aposteln. Ryska essäer & synpunkter*. Wahlström & Widstrand 1995.

Slutpartiet av Bengt Jangfeldts bok, *Post festum Sovieticum*, återgår på artiklar skrivna åren 1986–1993; de är omtryckta i en kronologisk svit och speglar nedmonteringen av det sovjetiska systemet så som denna manifesterade sig på det kulturella området. Jangfeldts första artikel presenterar Vasilij Grossmans väldiga roman *Liv och död*, tryckt på ryska i Schweiz 1980 och strax därpå publicerad på ett flertal olika språk, också svenska. Grossman hade 1962 lämnat in detta sitt livsverk till en sovjetisk tidskrift med den följden att manuskriptet konfiskerades. Liv och död som fokuserar såväl stalin-tidens Sovjetunion som den tyska krigsverkligheten betecknar Jangfeldt som en enastående insiktsfull bok. När denne i och med året 1987 så rapporterar om alla handla förändringar i det sovjetiska kulturlivet, däribland en mångfald rehabiliteringar, förhåller han sig skeptiskt avvaktande. Den nyvunna friheten är trots allt av retrospektiv karaktär, konstaterar Jangfeldt sålunda och håller öppet om det inte kunde röra sig om en ytterligare parentes i ett land, där dylika politiska dagsmejor varit legio. I oktober 1988 befanns Bengt Jangfeldt trots allt beredd att rapportera om en utveckling »mot ett normalare tillstånd» och han gör som slavist några reflexioner om den utländske medborgarens privilegier innan den kulturella uppluckringen satte in på allvar, en författare som Grossman klassikerförklarades och över huvud »ett flertal mattor rycks bort under fötterna för västerländska 'sovjetexperter' och slavister». Men Jangfeldt registrerar på samma gång uppskattningen från seriösa kolleger i Sovjetunionen. Inriktningen på de slaviska institutionerna i väst hade gällt den ryska modernismen som på så vis tillfördes väsentliga forskningsrön under den påtvungna stagnationen inom litteraturforskningen i Sovjet.

Ett par Anteckningar om rysk litteratur som de båda artiklarna rubricerats, härrör från september 1991 och oktober 1992; ännu en lägesbeskrivning ges från hösten 1993. Jangfeldt vittnar om svårigheten att överblicka det litterära fältet. All den litteratur och konst – rysk och utländsk – som varit förbjuden i sjuttio år vållde nu över den sovjetiska allmänheten, konstaterar han. Vad dagens prosa och poesi beträffade var de inte att beteckna som kvalitetsmässigt dominerande genrer, hävdar Jangfeldt. Fortfarande dominerade en trist socialistisk realism och i fråga om poesin rådde ett slags »Brodsky-komplex». Det är lätt att förstå, resonerar Jangfeldt, avantgardepoeternas avståndstagande från

traditionen, »men det finns en risk att de bortser från den ryska poesins storhet: det makalöst formrika och flexibla ryska språket». Vad Jangfeldt slutligen i oktober 1993 vill ta fasta på är den den litterära genreblandningen. »Friheten från censuren – den yttre och den inre – har lett till en total stil- och genreupplösning, på gott och ont. Fantasy blandas med thriller, mystik med religion, naturalism med erotik, historia med fantastik.» Den socialistiska realismens tid var slutgiltigt förbi, heter det nu.

När Bengt Jangfeldt betitlar sin bok *Den Trettonde Aposteln* sker det i första hand med anspelning på Majakovskij som från början betitlade Ett moln i byxor just så. Jangfeldt är som Lazar Fleishman, för närvarande professor i rysk litteratur vid Stanfordiniversitetet, betygar »inte bara den ledande auktoriteten på Majakovskij och den ryska futurismen utan också en av de bästa kännarna av 1900-talets ryska litteratur». Han har utgett, på ryska och i svensk översättning, korrespondensen mellan Majakovskij och Lili Brik 1915–1930, en bok som 1991 också har getts ut i Moskva (Kniga). Bengt Jangfeldt har haft förmånen att få tillgång till Majakovskijs arkiv under de år då detta vaktades som en statshemlighet och han har stått i personlig kontakt både med Lili Brik och med hennes yngre syster Elsa Triolet, omgift Aragon. En nyckelfigur i det berörda sammanhanget är Roman Jakobson, som arton år den förste ordföranden för Moskvas lingvistiska cirkel. Jangfeldt har intervjuat honom och tagit upp hans minnen av den ryska futurismen på band. Boken *Futuristen Jakobson* (på ryska, 1992) återger förutom dessa minnen Jakobsons dikter och översättningar, hans litteraturjournalistik samt breven till Elsa Triolet åren 1920–23.

Jangfeldt går sannerligen i god för Majakovskijs »ernorma» kärlek till Lili Brik i bokens första avsnitt, Kärleken är alltings hjärta, som ger en kompletterad version av förordet till den av honom publicerade brevväxlingen. Jangfeldt visar på förekomsten av en »anti-Brik-falang» inom sovjetisk Majakovskij-forskning; »alltför mycket i Majakovskijs biografi talade emot honom som 'Grundaren av den socialistiska realismen inom poesin' och måste således rättas till». Det är ju välkänt att Majakovskijs kanoniska ställning gick tillbaka till 1935, då Stalin utnämnde honom till »den bästa, mest begåvade poeten i vår sovjetiska epok». Betecknar man med Pasternak denna upphöjelse som Majakovskijs »andra död» så inträffar, som Jangfeldt nu säger, i och med kommunismens fall »det oundvikliga: Majakovskij dör en tredje gång». »Reaktionen var oundviklig men få hade nog väntat sig att den skulle bli så häftig.» Bengt Jangfeldt har därmed sett som sin uppgift att försöka frigöra Majakovskij från den officiella fernissa som således haft till följd dennes nuvarande exkommunikation.

Man får i boken en ytterst livfull och detaljrik redogörelse för Majakovskijs och Lili Briks kärleksrelation. Jangfeldt kan återge hennes egen berättelse om hur Majakovskij deklamerar Ett moln i byxor hemma hos henne och Osip Brik, sannolikt det första framförandet av den fullständiga versionen. Osip Brik gav ut »Molnet» med egna medel i september 1915. I decem-

ber förelåg den futuristiska kalendern Tog. I den brikiska salongen utgjorde Osip Brik ett intellektuellt kraftcentrum och lägenheten fylldes strax av unga filologer. Jangfeldt återger Roman Jakobsons minnen av samvaron här liksom Lilis beskrivning av den senare lägenhet som 1937 temporärt skulle göras till officiellt Majakovskij-museum. Det var här Majakovskij flyttade samman med Lili och Osip Brik, ett kollektivboende under sällsamma betingelser. Majakovskijs nya kärlek Tatiana Jakovleva komplicerade samboendet, men romanser av olika slag kunde tolereras, »till och med ett så permanent förhållande som det mellan Osip och Jevgeja Zjemtjuzjnaja». Den lilla lägenheten var mot slutet av tjugotalet en veritabel salong för den ryska vänsterkonsten, påpekar Jangfeldt. På samma gång underhöll Osip och Lili Brik kontakter med säkerhetspolisens representanter sedan Osip under förra delen av decenniet varit anställd vid denna. »Ett faktum som nyligen avslöjats är att också Lili hade legitimation från Tjekan.»

Den femtonåriga samvaron Majakovskij, Lili och Osip Brik emellan hade som Jangfeldt betonar stora konsekvenser för dem alla tre. »Här fanns slitningar och djupa konflikter, och det finns ingen anledning att idealisera deras liv. Menn det finns ännu mindre anledning att – som länge skedde i poetens hemland – medvetet förringa Lilis och Osips roll i Majakovskijs liv och Majakovskijs kärlek till Lili.» Biografiskt inriktad är likaså en uppsats om Roman Jakobson, nära lierad med Elsa Triolet; han var en av hennes första kavaljerer, berättar Jangfeldt, som visar hur denna romans återspeglas i ett par skönlitterära verk, Elsas bok *Smultronet* (Moskva 1926) och Viktor Sjklovskijs brevroman *Zoo*, eller brev som inte handlar om kärlek (1923). I detta sammanhang figurerar Maxim Gorkij som Sjklovskijs förtrogne och som den som 1919 protesterat hos Lenin mot förföljelsen av de intellektuella. Gorkij, noterar Jangfeldt i förordet, förekommer i boken genomgående som en referenspunkt och ett levande exempel på epokens komplexitet. I oktober 1921 lämnade Gorkij Ryssland. Nina Berberova, som går i landsflykt följande år, skulle åttiårig i romanen *Järnkvinna* (1981) ge ett färgstarkt porträtt av dennes älskarinna under många år Maria Zakrzjevskaja-Benckendorf-Rudberg. När Roman Jakobson kommer till tals om sin egen upplevelse av den ryska futurismen sätter han väl Gorkij strax på plats; »hans författargärning ansågs vara avslutad före 1905.» Det är ett mindre avsnitt av denna Jakobsons minnesrevy som Jangfeldt inkluderar i sin bok – denne hade en unik mnemoteknisk apparat, intygar han från deras dialog. Roman Jakobson ger minnesbilder av Majakovskij, av Chlebnikov – »min beundran för honom kände inga gränser» – och andra ryska futurister och han berättar om Marinettis besök. Gentemot denne förhöll sig Jakobson negativt: »Han saknade helt förståelse för de ryska futuristerna.» Marinettis framträdanden i Moskva och S:t Petersburg tvingade, som Jangfeldt framhåller, de ryska futuristerna att definiera sin attityd till den italienska futurismen. Reaktionen var ingalunda samstämmig; en effekt av Marinettis rysslandsresa blev emel-

lertid att de ryska futuristerna förenade sig och försökte formulera en estetisk plattform.

Jangfeldt gör överhuvud gällande att de italienska futuristerna verkligen påverkade den ryska futurismen och rentav provocerade fram dess födelse som skola. Han gör en boskillnad mellan Marinettis manifestskrivande och estetiska program, »parole in libertà», och den ryska futurismens nyskapelse av det poetiska språket i nära kontakt med företrädarna för den formella skolan inom litteraturvetenskapen. De ryska *zaum'*-poeterna var ute efter att konstruera ett nytt språk för att därmed skapa en ny verklighet, fastslår Jangfeldt. De poetiska resultaten ter sig visserligen mindre imponerande än teorierna.

Det ryska avantgardets förhållande till Nietzsche ägnas en klagörande studie – Nietzschekulten kring sekelskiftet var förknippad med ett nymornat intresse för Dostojevskij. Nietzsches och Dostojevskijs betydelse för Majakovskij har grovt underskattats: »När Lili Brik i en idérik artikel 1966 pekade på de uppenbara influenserna från Dostojevskij i Majakovskijs verk, blev hon genast attackerad från officiellt håll och uppslaget fick ingen uppföljning.»

Liksom i sin doktorsavhandling diskuterar Jangfeldt det futuristiska avantgardets syn på revolutionen, dess reträtt till en »kaféfuturism» som för den delen enligt Jangfeldt innebär en protest mot bolsjevikernas kulturiologi och kulturprogram. Avantgardet hade spelat ut sin roll och under 1920-talet går, som Roman Jakobson skrev i sin minnesartikel efter Majakovskijs självmord 14 april 1930, »i en ålder av trettio till fyrtio år, dikta- ren som inspirerat en generation under». Majakovskij rehabiliteras några år senare; det sker sedan Lili Brik i ett brev vänt sig direkt till Stalin. Kanoniseringen av Gorkij och Majakovskij sker vid en tid, konstaterar Jangfeldt, då bolsjevikerna på ett nästan maniskt vis korade hjältar och utsåg förebilder. Poeter, väl så betydande och uppskattade som Majakovskij, stöttes på samma gång ut ur det litterära livet. Det gäller Anna Achmatova, Marina Tsvetajeva, Osip Mandelstam och Boris Pasternak, »silverålderns» diktare. I den nya hierarki som nu är på väg att upprättas i Ryssland på grundval av det gamla, sovjetiska, förklarar Jangfeldt, har dessa fyra kommit att inta en ställning för sig. I själva verket hade, som han också noterar, uppvärderingen av Tsvetajeva, Achmatova och Mandelstam satt in betydligt tidigare i och med visserligen censurerade sovjetiska utgåvor av deras verk.

I sin studie över Mandelstam utnyttjar Jangfeldt dokument från den sovjetiska säkerhetspolisens arkiv; ett av Mandelstam ifyllt frågeformulär vid arresteringen i maj publiceras för första gången, likaså ett fängelsefotografi från maj 1938. Mandelstam avled den 22 december 1938. Överhuvud kommer man tack vare Jangfeldt denne store ryske poet skakande nära. Mandelstam låter sig inte städslas, ens postumt, reflekterar han; Mandelstam genererar dispyt, inte endräkt. Omskrivet är Stalins telefonsamtal med Pasternak i juni 1934, där denne förhörde sig om Pasternaks inställning till Mandelstam. Lazar Fleishman som ägnat Pasternak flera verk – Pasternakforskningen har överhuvud varit intensiv de sista femton åren, framhåller Jangfeldt – sätter

in detta samtal i ett nytt och vidare sammanhang. Stalin ville demonstrera att den politiska ledningen vårdade sig om sina poeter. Den första arresteringen i maj 1934 fick till följd en treårig förvisning, en oväntat mild dom med tanke på det porträtt som Mandelstam gett av Stalin i en niddikt från 1933 och där det talas om »bergsbon i Krem!» med »skrattande kackerlacksmustascher» för vilken varje dödsdom var en fest.

Joseph Brodsky var så gott som opublicerad i Sovjetunionen när han fick Nobelpriset 1987, medan alla hans fem diktsamlingar fanns utgivna på ryska i väst. Från och med 1990 har den ena utgåvan efter den andra emellertid getts ut i hans hemland. Till reputation och upplagor har han blivit den helt dominerande poeten i Ryssland, konstaterar Jangfeldt som ägnar Brodsky en kvalificerad studie i sin bok. Han inriktar sig inte minst på Brodskys poetiska diktion, dennes språkliga arsenal och ger som slavist en ovärderlig information för dem vars kunskaper om det ryska språket är obefintliga eller rostiga. På samma gång som Jangfeldt alltså varnar dagens ryska avantgardepoeeter för att göra sig urarva från den poetiska traditionen uppfattar han Brodsky som »en historisk höjdpunkt» inom den ryska nittonhundratalspoesin och mycket talar väl för det. Givetvis kommer det också i fortsättningen att skrivas god rysk dikt, men Brodsky har drivit den klassiska tradition han bygger på till en sådan fulländning – både tekniskt och tematiskt – att han svårligen kan få några betydande efterföljare: »han har skapat en stil som bara kan parodiseras eller övervinnas.»

Ulf Wittrock

Eva Ström: *Edith Södergran*. Natur och Kultur 1994.

Eva Ström – läkare och själv poet – har i Natur och Kulturs serie Litterära profiler tagit sig an Edith Södergran, en skald som stått hennes hjärta särskilt nära alltsedan tonåren. Hon gör i förordet en reverans för Gunnar Tideströms biografi, kännetecknad som hon säger av en sirligt hövisk ton, och hon konstaterar hur hon som läsare fick en häpnadsväckande direktkontakt med Södergran tack vare Hagar Olssons utgåva av »Ediths brev». När Eva Ström nu själv framträder som Södergranforskare visar hon sig väl förtrogen med facklitteraturen om författarinnan på samma gång som hon gång efter annan också anknuter till sina egna erfarenheter som läkare vid bedömningen av Edith Södergrans sjukdomsbild.

Eva Ström lutar sig givetvis i första hand mot Tideströms biografi i sin genomgång av Södergrans yttre liv och hon tar strax vara på dennes framhävande av hur mycken realism som ryms i den intensivitets uttrycks södergranska dikten. Hon säger för övrigt i förordet att hon vänder sig till en läsare som är intresserad men kanske inte alltför bevandrad i Södergrans posi; boken vill således i likhet med de övriga i den av Björn Håkansson föredömligt redigerade sviten närmast tjäna som en introduktion.

Vaxdukslättets skolflicksposi, i huvudsak på tyska, rymmer ett poem med ett chockerande naturalistiskt dödsmotiv. Det rör sig om en dissektion där Södergran